

УДК 37.018.32:37.013.42

А. В. Макаренко

**СОЦІАЛЬНА АДАПТОВАНІСТЬ ВИХОВАНЦЯ
ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ ЯК ПОКАЗНИК СФОРМОВАНOSTІ
ЙОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я**

Виховання дітей і підлітків є одним із головних завдань суспільства. Складність цього процесу має свої особливості та певні протиріччя особливо в період суспільних, політичних та соціально-економічних криз. Наявні проблеми в державі, зростання злочинності, занепад моралі, відчуження дітей та молоді від соціальних інституцій, які займаються вихованням молоді, спричиняють різного роду девіації в молодіжному середовищі, зокрема серед вихованців шкіл-інтернатів. Переоцінка звичних стереотипів життєдіяльності, зростання потоку агресивно насиченої інформації, втрата ціннісних орієнтирів знижують резистентність особистості до деструктивного впливу сучасного соціуму. В поведінці учнів шкіл-інтернатів, як однієї із найбільш вразливих демографічних груп, все більше виявляються девіації, які відображають їхнє негативне ставлення до соціального середовища, соціальних норм і традицій.

Українськими та зарубіжними вченими досліджувались різні аспекти зазначеної проблеми, а саме: організація психолого-педагогічної роботи з вихованцями, які утримується в закладах інтернатного типу (М. Боришевський, І. Дубровіна, І. Зверева, Б. Кобзар, С. Коношенко, В. Мухіна, С. Яковенко); специфіка розвитку особистості з девіантною поведінкою (М. Алемаскін, Е. Еріксон, А. Личко, Н. Максимова, І. Невський, О. Тарновська); науково-методичні засади профілактично-корекційної роботи в різних закладах освіти (Б. Алмазов, С. Беличева, І. Дубровіна, А. Капська, А. Макаренко, В. Оржеховська). Проте проблема соціальної адаптації вихованців шкіл-інтернатів та питання формування в них соціального здоров'я залишаються актуальними для сучасної соціально-педагогічної науки.

Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування соціальної адаптованості вихованця школи-інтернату як показника сформованості його соціального здоров'я.

На наш погляд, процеси адаптації є центральним елементом у характеристиці феномена здоров'я людини, а також окремих складових загального здоров'я – психічного, фізичного й соціального здоров'я. Біологічна й соціально-психологічна адаптація до умов, що змінюються, навколишнього середовища встановлює баланс між внутрішніми й зовнішніми аспектами життя дитини.

Характеризуючи здоров'я особистості, одним із критеріїв є розвиток дитини. У плані соціального здоров'я учня школи-інтернату ми беремо за основу соціальний розвиток особистості, де провідним фактором виступає виховання людини (соціальне виховання, формування базової культури особистості дитини). Порушення в даних процесах провокують розвиток патогенезу індивідуального соціального здоров'я дитини.

Таким чином, в основі формування соціального здоров'я учня школи-інтернату, на нашу думку, лежить процес соціально-психологічної адаптації. Соціальна адаптація й конструктивна активність самої людини є умовою формування соціального здоров'я особистості.

У сучасній науці розглядаються такі поняття, як «адаптація», «психічна адаптація», «психологічна адаптація», «соціально-психологічна адаптація», «соціальна адаптація». Процеси адаптації організму вивчаються в сфері соматичного здоров'я людини, психічної, психологічної адаптації – в аспекті психічного здоров'я особистості, а от соціальну й соціально-психологічну адаптацію ми проаналізуємо щодо соціального здоров'я дитини.

Термін «адаптація» походить від латинського «adaption» і переводиться як пристосування, прилаштування. Класичним є визначення Г. Айзенка, що визначав адаптацію як 1) стан, у якому потреби індивіда з одного боку, і вимоги середовища, з іншого, повністю задоволені; цей стан гармонії між індивідом і природою, або соціальним середовищем. 2) процес, за допомогою якого цей гармонічний стан досягається [1].

Відзначимо, що соціальна адаптація є необхідною умовою для забезпечення оптимальної соціалізації людини. Вона дозволяє людині не просто проявляти себе, своє відношення до людей, діяльності, бути активним учасником соціальних процесів і явищ, але й завдяки цьому забезпечувати своє природне соціальне самовдосконалення. Природа сформувала схильність людини до соціальної адаптації й адаптаційних процесів у різному середовищі його життєдіяльності. Такі можливості в кожній людини свої, і вони значні. Завдяки таким особливостям люди успішно пристосовуються до несприятливих умов обстановки. Показниками успішної соціальної адаптації людини є його задоволеність цим середовищем, активність самопрояву й придбання відповідного досвіду.

Вітчизняний дослідник в галузі соціальної педагогіки О. Безпалько тлумачить соціальну адаптацію як процес активного пристосування людини до умов соціального середовища, завдяки якій створюються найбільш сприятливі умови для самопрояву й природного засвоєння, прийняття цілей, цінностей, норм і стилів поведінки, прийнятих у суспільстві [2, с. 27].

А. Капська соціальну адаптацію розглядає як процес придбання людьми певного соціального статусу, оволодіння соціально-рольовими функціями. До функцій соціальної адаптації дослідник відносить:

- досягнення оптимальної рівноваги в динамічній системі «особистість – соціальне середовище»;
- максимальний прояв і розвиток творчих здатностей, підвищення соціальної активності особистості; регулювання спілкування й взаємин;
- формування емоційно-комфортних позицій особистості;
- самореалізація особистості;
- самопізнання й самокорекція;
- підвищення стабільності й згуртованості соціального середовища;
- підвищення ефективності діяльності як, що адаптується особистості, так і соціального середовища, колективу;
- збереження психічного здоров'я [3, с. 59].

Значимим для вивчення проблеми соціального здоров'я дитини, представляється концепція С. Ларіонової, що приводить наступні критерії соціально-психологічної адаптації, які, на нашу думку можна віднести до дитячого віку: рівень ефективності (високий, низький, рівень дезадаптації), стійкість (стійка або нестійка), адаптаційні ресурси (великі або обмежені), параметри соціального середовища (розмір соціальної групи, нормативність соціального середовища: адаптація до середовища із загальноприйнятими цінностями й нормами або до девіантного середовища), ступінь інтеріоризації цінностей і соціальних норм конкретної групи, ступінь автономії особистості, тобто співвідношення процесів асиміляції й акомодатії - конформістська (пасивна позиція, збереження проблемної ситуації), інноваційна (активна позиція, усунення проблемної ситуації) [4, с. 25].

Відповідно, базова соціальна потреба людини в позитивному відношенні, на думку С. Ларіонової, має етичну основу, оскільки схвалення соціального оточення можливо лише у випадку відповідності вчинків індивіда моральним принципам. У цьому випадку Я- Концепція – це самостійний елемент системи соціально-психологічної адаптації особистості, що грає роль інтегративного фактора, який забезпечує внутріособистісну адаптацію. Виділено наступні елементи адаптації особистості як дитини, так і дорослого до соціального середовища: 1) ціннісні орієнтації, спрямованість; 2) базова соціальна потреба в позитивному відношенні й самовідношенні; 3) комунікативні властивості особистості; 4) індивідуально-особистісні особливості; 5) адаптивні властивості інтелекту; 6) емоційно-вольовий елемент [4, с. 72].

При даній класифікації автором використовувався психологічний підхід. З точки зору соціальної педагогіки, на нашу думку, необхідно додати наступні елементи, які, по суті, є результатом виховної роботи батьків і професійних педагогів: 1) соціальна поведінка і соціальний

досвід; 2) соціально значимі й схвалювані суспільством цінності, ціннісні уявлення, орієнтації, відносини; 3) соціально позитивні особистісні якості.

Вивчення соціально-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволило встановити, що адаптація розглядається науковцями як процес, прояв і результат [5, с. 112 – 113].

Адаптація як *процес* представляє природний розвиток адаптаційних можливостей людини в різних умовах середовища його життєдіяльності або в певних умовах (наприклад, у дитячому садку, класі, групі, на виробництві, на відпочинку та ін.). Вона дозволяє людині забезпечувати свою природну самореалізацію, соціалізацію. Для дитини, наприклад, це соціалізація в обстановці, або в умовах, які для неї виявляються найбільш сприятливими. Це може бути родина, дитячий садок, школа.

Адаптація як *прояв* характеризує типову поведінку, відношення й результативність діяльності людини в умовах середовища, як відбиття його пристосування (комфортного самопочуття) до нього. Так, за проявами учня школи-інтернату можна судити про ступінь його адаптованості до певних умов середовища в даний період часу. Практика свідчить, що педагог далеко не завжди може виявити нетипову поведінку школяра в середовищі (родині, дитячому будинку, школі-інтернаті, на вулиці, у співробітництві з однолітками). Щоб зробити це вчасно, необхідно добре знати дитину, своєрідність її поведінки в різних умовах. Уміння бачити нетипові прояви дитини дозволяє вихователю реагувати на її дискомфортність. Подібний факт жадає від вихователя школи-інтернату уважного вивчення причини подібного стану вихованця й надання допомоги йому в подоланні протиріч і труднощів, що виникли. Така діяльність сприяє швидкому пристосуванню до середовища й кращій реалізації своїх можливостей у навчанні, дозвіллевій діяльності, у взаємодії з іншими людьми в процесі соціального розвитку вихованця.

Нарешті, адаптація як *результат* є свідченням того, в якому ступені дитина, що утримується в школі-інтернаті, пристосована до середовища життєдіяльності, даних умов і наскільки її поведінка, відносини й результативність діяльності відповідають віку, соціальним нормам і правилам, прийнятим у цьому соціумі. Відносно дитини вона – показник його соціального розвитку й виховання, ступеня її відповідності або невідповідності основній масі однолітків. Іншими словами – це оцінка відповідності (невідповідності) соціального розвитку дитини її віку.

Значимою для аналізу феномена соціального здоров'я учня школи-інтернату, як ми вважаємо, є соціально-педагогічний підхід, розроблений Л. Мардахасвим. Дослідник переконаний, що адаптивованість людини проявляється в поведінці. В повсякденному житті ми сприймаємо поведінку іншої людини не як сукупність окремих учинків, дій, а як цілісний образ, що включає в себе слова, жести, інтонацію, манеру триматися, а також самі вчинки й дії. Разом з тим дії й учинки людини

сприймаються як ціннісно-нормативний комплекс, що представляє загальний зразок, модель, які сприймаються як єдине ціле [6].

Людина, що здобуває досвід адаптації до різних або типових умов обстановки, формує в себе таку якість, як адаптивність (приспособність). Вона необхідна людині в різних ситуаціях: у навчанні, професійній діяльності, спілкуванні з іншими людьми. В навчанні, наприклад, вона означає здатність того, кого навчають, до гнучкої переорієнтації щодо змісту, форм і методів навчання, які використовуються в освітній установі інтернатного типу.

Приспособність людини багато в чому залежить від середовища. Існують «адаптовані середовища», найбільш підготовлені для певної категорії людей. Адаптованість середовища характеризує її приспособованість для природного входження в неї людини (групи). Ситуаційні адаптаційні можливості людини непостійні. Залежно від умов, його своєрідності, стану вони можуть знижуватися або підсилюватися. Зниження адаптаційних можливостей характеризується таким явищем, як дезадаптація. Виділяють таке поняття як функціональна адаптація. Вона характеризує процес і результат пристосування людини до виконання певної діяльності, професійних обов'язків. Вона властива будь-якій людині, що приступає до якої-небудь діяльності. Час, необхідне для функціональної адаптації, залежить від перерви в діяльності. Чим більша перерва в діяльності, тим більше часу необхідно людині для функціональної адаптації [2, с. 43].

Узагальнюючи сказане, відзначимо, що основні типи адаптаційного процесу формуються залежно від структури потреб і мотивів індивіда: тип активний (характеризується перевагою активного впливу на соціальне середовище), тип пасивний (визначається пасивним, конформним прийняттям цілей та орієнтації цілісних груп).

Соціально здорова особистість «стійко адаптується в типових проблемних ситуаціях без патологічних змін її структури й без порушення норм тієї соціальної групи, в якій протікає активність особистості» [4, с. 33].

Неоднозначними є дослідження критеріїв соціальної адаптованості людини. Критерії розглядаються стосовно дорослої людини, без урахування періоду дитинства. Для дорослих людей виявлені наступні критерії соціальної адаптованості особистості: соціальна успішність, нормативність соціальних установок, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості, соціальний статус, соціальна роль. Соціальний аспект адаптації носить результативний характер і являє собою реалізацію особистісних ресурсів на поведінковому рівні в певному соціумі [1].

Одним із критеріїв соціального здоров'я, на наш погляд, виступає адаптованість особистості до умов середовища, що змінилися. Згідно з Л. Мардахасєвим, адаптованість виражається двома типами відповідей на вплив середовища: 1) прийняття й ефективна відповідь на ті соціальні

очікування, з якими кожний зустрічається у відповідності зі своїм віком і статтю; 2) гнучкість та ефективність при зустрічі з новими й потенційно небезпечними умовами, а також здатність надавати подіям бажаний для себе напрямок. Дослідник вказує, що адаптованість може бути внутрішня (повна, генералізована адаптація особистості), зовнішня (поведінкова, пристосовницька), змішана (особистість частково перебудовується й підбудовується внутрішньо під середовище, його цінності, норми й у той же час частково адаптується інструментально, зберігаючи і своє «Я», і свою самостійність). Даний вид адаптованості належить дорослій людині. Із цього приводу науковець зауважує, що, оскільки особистість одночасно є членом декількох груп, то в деяких з них вона може бути добре адаптована, в інших – гірше. Вона може бути членом і таких груп, у яких її положення близьке до повної дезадаптації.

Психолого-педагогічне підґрунття критеріїв успішної соціальної адаптації вихованців було сформульовано Р. Овчаровою: усвідомлене прийняття й виконання соціально-моральних норм, баланс індивідуального й соціального, адекватне відношення до педагогічних впливів, гармонізація взаємин дорослих та однолітків, активна участь у житті дитячого колективу, задоволеність своїм соціальним статусом і відносинами, соціальна активність, наявність позитивно-позитивно-орієнтованих життєвих планів [7, с. 84].

Крім цього автор обґрунтовує три рівні соціальної адаптації дитини:

1 рівень (високий): усвідомлене прийняття й виконання норм колективного життя; баланс індивідуального і соціального; гармонія відносин з дорослими й однолітками; адекватне відношення до педагогічних впливів; самоконтроль поведінки; активна участь у житті дитячого колективу; задоволеність своїм статусом і відносинами;

2 рівень (середній): конформізм відносно норм колективного життя; переважає або індивідуальне, або соціальне; нестійкі відносини з оточенням; суперечливе ставлення до педагогічних впливів; зовнішній локус контролю поведінки; періодична участь у житті дитячого колективу; неповна задоволеність своїм статусом і відносинами;

3 рівень (низький): неприйняття й невиконання норм колективного життя; дисбаланс індивідуального і соціального; конфліктні відносини з оточенням; неадекватне ставлення до педагогічних впливів; некерована поведінка; пасивна участь у житті дитячого колективу; незадоволеність своїм статусом і відносинами [7, с. 91].

Таким чином, соціальна адаптованість як показник формування соціального здоров'я школяра школи-інтернату є центральним компонентом як загального здоров'я, так і фізичного, психічного й соціального здоров'я. Соціально-психологічна адаптація й соціалізація є показниками формування соціально-здорової особистості дитини, яка утримується і виховується в закладі інтернатного типу. Характер адаптаційних процесів залежить від стадії онтогенезу. На його ранніх

етапах особистісні особливості та якості виникають шляхом пристосування дитини до вимог навколишнього середовища, але потім здобувають самостійне значення. Соціальна адаптованість як здатність пристосовуватися до соціальних умов, що змінилися, дозволяє школяру не просто проявляти себе, своє ставлення до людей, діяльності, бути активним учасником соціальних процесів і явищ, але й завдяки цьому забезпечувати своє природне соціальне самовдосконалення.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребує питання формування соціального здоров'я школярів в умовах загальноосвітньої школи інтернату та підготовка педагогів до здійснення цього виду соціально-педагогічної діяльності.

Список використаної літератури

- 1. Александровский Ю. А.** Состояния психической дезадаптации и их компенсация / Ю. А. Александровский. – М. : Наука, 1986. – 272 с.
- 2. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Безпалько. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 134 с.
- 3. Соціальна педагогіка :** навч.-метод. комплекс / А. Й. Капська, М. М. Барахтян, О. В. Безпалько ; А. Й. Капська (ред.). – К. : НПУ, 2005. – 302 с.
- 4. Ларионова С. А.** Социально-психологическая адаптация личности: теоретическая модель и диагностика / С. А. Ларионова. – Белгород, 2002. – 198 с.
- 5. Белавіна Т. І.** Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови / Белавіна Т. І. – К. : ППНВ, 2004. – 140 с.
- 6. Мардахаев Л. В.** Социальная педагогика : учеб. пособие для студентов вузов / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2008. – 269 с.
- 7. Овчарова Р. В.** Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ «Сфера», 2005. – 480 с.

Макаренко А. В. Соціальна адаптованість вихованця школи-інтернату як показник сформованості його соціального здоров'я

У статті обґрунтовано соціально-психологічну адаптованість як показник формування соціально здорової особистості дитини, яка утримується і виховується в школі-інтернаті. Автором доводиться, що соціальна адаптованість як здатність пристосовуватися до соціальних умов, як змінилися, дозволяє школяру не просто проявляти себе, своє ставлення до людей, діяльності, бути активним учасником соціальних процесів і явищ, але й завдяки цьому забезпечувати своє природне соціальне самовдосконалення.

Ключові слова: соціальна адаптованість, вихованець, школа-інтернат, соціальне здоров'я.

Макаренко А. В. Социальная адаптированность воспитанника школы-интерната как показатель сформированности его социального здоровья

В статье обосновывается социально-психологическая адаптированность как показатель формирования социально здоровой личности ребенка, который содержится и воспитывается в школе-интернате. Автором приходится, что социальная адаптированность как способность приспособливаться к социальным условиям, которые изменились, разрешает школьнику не просто проявлять себя, свое отношение к людям, деятельности, быть активным участником социальных процессов и явлений, но и благодаря этому обеспечивать свое естественное социальное самосовершенствование.

Ключевые слова: социальная адаптированность, воспитанник, школа-интернат, социальное здоровье.

Makarenko A. V. Social adaptedness of the pupil of boarding school as an indicator formation its social health

In article socially-psychological adaptedness as an indicator of formation of socially healthy person of the child which contains and brought up at boarding school is proved. The author it is necessary that social adaptedness as ability to adapt to social conditions which have changed, allows to prove not simply to the schoolboy, the relation to people, activity, to be the active participant of social processes and the phenomena, but also thanks to it to provide the natural social self-improvement.

Key words: social adaptedness, the pupil, boarding school, social health.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК 37.015.31

А. А. Самолюк

**ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Соціальна природа творчої активності людини є одним з основних компонентів діяльнісного аспекту методологічної основи розвитку самої творчості, як феномену людського буття. Оскільки, соціальна природа людської психіки взагалі, її творча функція зокрема, обумовлені первинністю матерії і вторинністю свідомості. Вищою формою відображення дійсності є свідомість, а вона пов'язана з цілепокладанням і діяльністю, спрямованою на досягнення мети та конкретних цілей і зміни